

Mirjana Matijević Sokol

Fundacijska listina samostana Sv. Marije u Zadru

*Analizira se tzv. fundacijska listina samostana Sv. Marije u Zadru. Listina je upisana u kartular samostana s njegovim drugim dokumentima. Iz strukture kartulara pokušava se spoznati koji dijelovi pripadaju dokumentu o osnutku samostana 1066. godine, jer nisu upisani u nizu nego na različitim mjestima. Povlače se usporedbe s osnivačkim ispravama ostalih samostana. Uočava se da sve one nemaju isključivo diplomatski karakter i strukturu. Pisane su u slobodnijoj, narativnoj formi te su po svojim stilskim značajkama bliske literarnom prahistoriografskom žanru koji se svrstava u *gesta abbatum/abbatissarum*.*

Ključne riječi: fundacijska listina, samostan Sv. Marije u Zadru, kartular, *gesta abbatissarum*

Obilježavanje 950. obljetnice benediktinskog samostana Sv. Marije u Zadru temelji se na fundacijskoj listini sačuvanoj u kartularu,¹ najvažnijem dokumentu ove zadarske redovničke zajednice. U ispravi je zabilježeno da je samostan osnovala Cika 1066. godine.² U historiografiji se provlači pitanje je li udovica Cika, plemkinja iz ugledne obitelji zadarskih Madijevaca³, osnovala ili obnovila⁴ samostan. No, nema dokumenata koji bi potvrdili ranije postojanje zajednice redovnica benediktinki u Zadru, pa se i ja priklanjam mišljenju da je Cika utemeljiteljica samostana koji ima svoju kontinuiranu povijest te traje i danas. Ova pripadnica zadarske elite, kći Dujma i Večenege te unuka priora Madija kako se razaznaje iz isprave, postala je ujedno njegova prva opatica, a s njom je u samostan ušla kći Domnana, dok je drugu kćer, Večenegu, „podvrgla bračnom jarmu”.⁵ Ovakav tijek zbivanja posljedica je Cikina udovištva pošto joj je muž

¹ *Zadarski kartular samostana svete Marije – Chartulare Jadertinum monasterii sanctae Mariae*, uredio i uvodnim historijskim, paleografskim, diplomatskim, kronološkim, topografskim i muzičkim napomenama popratio VIKTOR NOVAK, Zagreb, 1959.; RADOSLAV KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 1998., 519-522; LUJO MARGETIĆ, *Iz ranije hrvatske povijesti. Odabrane studije*, Split, 1997., 127-131.

² VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 241-242; *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. I. (listine godina 743. – 1100.), (ur.) Marko Kostrenčić, sakupili i obradili JAKOV STIPIŠIĆ – MILJEN ŠAMŠALOVIĆ, Zagreb, 1967. (dalje CD I), 101.

³ O Madijevcima i opatici Ciki vidi ZRINKA NIKOLIĆ JAKUS, *Rodaci i bližnji*, Zagreb, 2003., 26-28, *passim*.

⁴ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 19-29, zastupa mišljenje o postojanju ranijeg samostana koji je prestao djelovati u X. st. Sumarno je ovo pitanje prikazao EDUARD PERIČIĆ, *Samostan svete Marije u Zadru od njegova osnutka do danas*, u: *Kulturna baština Samostana svete Marije*, (ur.) Grga Novak i Vjekoslav Maštrović, Zadar, 1968., 7-59, osobito bilj. 8 na str. 8.

⁵ CD I (bilj. 2), 101; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 242 ... *maritali subderem iugo*....

ubijen. Suglasnost, ali i materijalnu podršku osnivanju samostana Cika je tražila od gradskih prvaka: biskupa Stjepana, priora Drage, Krine i Petra, opata samostana Sv. Krševana. Zapise o osnutku samostana Sv. Marije u Zadru, kao i svih drugih samostana koji su sačuvali svoju pisanu baštinu, diplomatskim jezikom nazivamo *fundacijskim ispravama*.

Ovaj najstariji zapis u kartularu 1066. godinom po kršćanskoj eri datiran je i po obnašateljima javnih dužnosti u Zadru u to vrijeme – biskupu Stjepanu i prioru Dragi, ali i hrvatskom kralju Krešimiru (Petru). Nije naveden nadnevak, što s obzirom na sadržaj dokumenta kao i ondašnje običaje pri sastavljanju diplomatskih zapisa nije još bila uspostavljena praksa. Naime, proces odnosno pravni čin zabilježen u ispravi nije se dogodio jednoga određenog dana, nego je trajao neko duže vrijeme. V. Novak smatra da su sve radnje za osnivanje samostana prethodile 1066. godini, a neke su se mogle dogoditi i te godine, tj. da su „anticipacija 1066. godini, odnosno davanju dozvole te iste godine.”⁶ Na isti je način datirana i fundacijska isprava *Supetarskoga kartulara*,⁷ spisa sačuvana u izvornom obliku, koji je prikladan za usporedbu,⁸ ali i listina o osnutku samostana splitskih benediktinki.⁹ Razlog je – kako sam rekla – višeznačan, a svakako korespondira s trajanjem priprema koje nužno prethode osnivanju samostana.

Općenito, najstariji sloj samostanskih kartulara iz dalmatinskih gradova u prvom redu čini zapise o osnivanju samostana. Uobičajeno se smatra diplomatskim dokumentom, ali po svojoj strukturi i stilu često odstupa od stroge diplomatske forme iznoseći povijest osnivanja samostana narativnim, slobodnijim stilom. U najnovijoj historiografiji uočena je stilska pripovjedačka značajka tih najstarijih slojeva te se ponešto drukčije interpretiraju,¹⁰ a ove su elemente donekle naslućivali već i stariji istraživači V. Novak¹¹ i N. Klaić¹². R. Katičić također je uočio narativne elemente u tekstu kartulara, osobito u nekim datacijama, te je zaključio da je „vrlo dobro vidljivo kako su ulomci samostanskih anala i samostanski memorijalni zapisi Svete Marije ulazili u kartular”, držeći takve fragmente tragovima zadarske historiografije XI./XII. stoljeća.¹³

Kao što je poznato, Viktor Novak vrlo je detaljno kodikološki obradio kartular, opisao njegove paleografske i diplomatske značajke te ga povijesno kontekstualizirao.¹⁴ Novakova je monografska obrada temelj svih kasnijih istraživanja.

⁶ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 132.

⁷ O ovom kartularu obimna je literatura, a u više navrata je objavljen, pa i preveden. Vidi: VIKTOR NOVAK – PETAR SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1952. (tekst, faksimili i uvodne studije); JURAJ MARUŠIĆ, *Supetarski kartular i poljička seljačka republika*, Split, 1992. (tekst, prijevod). U ovim dvjema knjigama nalazi se sva relevantna literatura. Vidi i RADOSLAV KATIČIĆ (bilj. 1), 487, 528-529.

⁸ VIKTOR NOVAK – PETAR SKOK (bilj. 7), 213-222; CD I (bilj. 2), 171-178.

⁹ CD I (bilj. 2), 109-112. O ovoj listini i njezinoj interpretaciji kao sastavnom dijelu kartulara vidi: MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, Samostanski memorijalni zapisi (*libri traditionum*) srednjega vijeka i uloga svećenika-pisara (pranotara), u: 2. *Istarski povijesni biennale: Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, sv. 2, Poreč, 2007., 5-19; RADOSLAV KATIČIĆ (bilj. 1), 476, 526-528.

¹⁰ MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL (bilj. 8).

¹¹ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 130.

¹² NADA KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971., 420-422; NADA KLAJČIĆ, Nekoliko riječi o kartularu samostana sv. Marije u Zadru, *Historijski zbornik*, XIX-XX (1967-1968), 1-4, Zagreb, 1968., 501-515.

¹³ RADOSLAV KATIČIĆ (bilj. 1), 519-521. No, jasno je da R. Katičić sagledava kartular Sv. Marije iz sasvim drugačijeg aspekta. U analizi ipak polazi od osnovnog Novakova mišljenja, ali s drugačijom nadgradnjom.

¹⁴ VIKTOR NOVAK (bilj. 1).

Latinitetom kartulara bavio se pak Robert Leljak,¹⁵ ali kartular je svoje mjesto u svim sintezama hrvatske povijesti našao i zbog važnosti samostana i najstarijega gradiva sačuvana u njemu, posebno vladarskih isprava. Nema sumnje da kartularu i osobama na koje čuva memoriju pripada osobito mjesto u srednjovjekovnoj povijesti Zadra.¹⁶

Prije nego se pozabavimo fundacijskom listinom samostana Sv. Marije, moramo nešto reći o vanjskim značajkama kodeksa odnosno kartulara, jer utvrđene činjenice o njegovoj materijalnoj i sadržajnoj strukturi, pismu, ali i načinu uveza bitno pomažu shvaćanju vremena i načina nastanka kartulara, a onda i interpretaciji fundacijske isprave kao i sveukupnoga upisanog diplomatskoga gradiva.

Vanjski opis kartulara

Na prvi pogled *Kartular Svete Marije* ili kako ga se često naziva *Zadarski kartular* pokazuje da nije nastao u jednom mahu. Uzimajući u obzir veličinu folija, sastav sveščića, pismo i ostale vanjske značajke, zapaža se da je upis u danas dostupni kodeks trajao duže vrijeme. Pisan je beneventanom, karolinom, karolino-goticom i goticom. Dokumenti u kartularu nisu kronološki poredani, a vidljivo je da se na praznim listovima dodaju spisi pisani različitim pismima. Prva dva folija pisana su beneventanom.¹⁷ Zatim slijede unesci goticom iz XIII. st. i onda od f. 9r do f. 34r najvećim je dijelom najstariji sloj kartulara pisan beneventanom, ali ima i listova koji su naknadno ispisani odnosno umetnuti, ili se na praznim mjestima na stranica između beneventanskih zapisa „provlače” kasniji unesci zapisani karolinom ili karolino-goticom. Prema Viktoru Novaku, beneventanski tekst zapisan je rukama više skriptora te ima odlike i oble i uglate beneventane.¹⁸ Najposlije, najmlađi zapisi uneseni su u kartular goticom tijekom XIII. st., a možda i kasnije.¹⁹

Unutarnji opis kartulara – sadržaj

Pismo i druge vanjske značajke važne su pri interpretaciji jer nas mogu dovesti do vremena nastanka spisa-kartulara. Sadržajno nas u ovom trenutku najviše zanima stariji beneventanski tekst kartulara, čiji glavni dio počinje na f. 9r, a teče do 34r.²⁰ Ovom se dijelu pridružuju dva prva lista gdje se na f. 2r nalazi dokument iz 1174. godine s navodom međa posjeda samostana u Petrčanima,²¹ a na f. 2v isprava je opatice Tolje.²² Na f. 1r naslućuje se beneventanski tekst koji

¹⁵ ROBERT LELJAK, *Lingvistička analiza kartulara samostana Sv. Marije u Zadru* (magistarski rad), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 1999.

¹⁶ NADA KLAIĆ – IVO PETRICIOLI, *Prošlost Zadra – knjiga II, Zadar u srednjem vijeku do 1409*, Zadar, 1976., 11-12, bilj. 7.

¹⁷ Napominjem da folijaciju donosim prema izdanju Viktora Novaka, odnosno prema uvidu u faksimil /VIKTOR NOVAK, 1959 (bilj. 1), Reprodukcijske, što se razlikuje od folijacije u CD I (bilj. 2).

¹⁸ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 95-108.

¹⁹ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 115-117.

²⁰ Transkripcija teksta na navedenim folijima u VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 241-262, 265-267, 268, 271-272. Dokumenti se u ovom izdanju donose kronološki, a ne po poretku u kartularu.

²¹ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 262-263; *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. II. (listine XII. vijeka, 1101. – 1200.), sabrao i uredio TADIJA SMIČIKLAS, Zagreb, 1904., 138.

²² VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 264-265; CD II (bilj. 20), 242-243. Dokument je danas nečitak i Smičiklas ga je preuzeo iz Kukuljevićeva kodeksa.

je danas teško čitljiv. No, Viktor Novak donosi tekst dviju noticija opatice Stane, spomenute na ovoj stranici, zapisanih kasnom beneventanom, koje datira poslije 1210. godine.²³ Očigledno je da današnji tekst kartulara pisan beneventanom jest njegova jezgra oko koje su se upletali i dodavali drugi dokumenti, bilo na početku bilo na kraju ili na preostalim praznim mjestima na djelomično ispisanim stranicama. S obzirom na to da ova jezgra kartulara nije kronološki sastavljena, pitanje je kada je i ona postala jedna fizička cjelina, što znači da nije nemoguće da je tek poslije vremena zapisivanja bila uvezana u kodeks.

Naime, bilo bi očekivano da se na prvom mjestu u beneventanskom, jezgre-
nom dijelu nalazila fundacijska listina. Međutim, on započinje zapisom opatice Većenege iz 1105. godine o posjedu u *Capralu* (Kapralju, Kozici?) koji je kupila njena majka Cika.²⁴ Slijedi darovnica zemlje u Tokinji kralja Petra Krešimira,²⁵ a iza nje je potvrđnica darovnice, koju je učinio njegov nasljednik kralj Zvonimir.²⁶ Na f. 10v zapis je koji sadržajno pripada onoj vrsti tekstova koji slijede iza fundacijske listine ili su njezin dio, ovisno o vremenu, načinu i okolnostima nastanka kartulara. Navedene su akvizicije samostana koje je priskrbila opatica Cika *cum suis sororibus* u Petrčanima, i to u vrijeme kralja Krešimira i bana Zvonimira, te se ovaj zapis okvirno datira u razdoblje 1070. – 1072./3. prema osobama navedenim u njemu, kao što su ban Zvonimir i biskup Dabrana.²⁷ Na f. 12r i v nalazi se tzv. *fundacijska listina*. Ona je zapis opatice Cike o osnutku samostana Sv. Marije. No, zadnja riječ ovog uneska *monaste* nije dovršena i ne nastavlja se na sljedećoj stranici.²⁸ Unutar ovog teksta odnosno na neispunjenom dijelu 14r zapisana je noticija opatice Stane kasnijom beneventanom kurzivnih značajki,²⁹ a na 15r unesak je koji se može datirati oko 1091. godine, kojim prvaci Zadra, biskup Andrija i prior Drago samostanu poklanjaju otok Silbu.³⁰ Na 15v dokument je kojim zadarski prior Drago daje samostanu slobodu kakvu nema nijedan drugi samostan. Dokument je izdan na dan posvećenja crkve Sv. Marije oko 1091. godine.³¹ Slijedi zapis o saboru u Zadru 1095. godine – na tome se saboru potvrđuju sve slobode samostanu Sv. Marije.³² Na f. 17v započinje isprava kralja Krešimira izdana na Božić 1066. u Šibeniku, kojom dodjeljuje kraljevske slobode samostanu koji je osnovala opatica Cika.³³ Kralj Krešimir naziva ju svojom sestrom, što je pokrenulo mnoge rasprave o odnosu hrvatskoga kralja i zadarske opatice.

U kartularu su zapisane različite vrste dokumenata. Najstarijoj skupini pripadaju oni koji se tiču osnivanja samostana. To su fundacijska listina s noticijama koje bilježe imovinu koju je stekla opatica Cika za samostan nakon njegova osnivanja, a zapisane su na tri mjesta, iako možemo pretpostaviti da su one sa zagubljenim dijelom u nekom prethodnom zapisu činile jedan dokument. Ovo su već ranije

²³ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 267; CD II (bilj. 20), 249. Smičiklas ih je datirao 1190. godinom. Navodi da ih nije našao u arhivu samostana kako navodi Kukuljević, no one su zabilježene u kartularu. V. Novak datirao ih je u vrijeme poslije 1210. godine.

²⁴ CD II (bilj. 20), 15; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 257-258.

²⁵ CD I (bilj. 2), 104-105; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 244.

²⁶ CD I (bilj. 2), 167; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 248.

²⁷ CD I (bilj. 2), 129; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 247.

²⁸ CD I (bilj. 2), 101; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 241-242.

²⁹ CD II (bilj. 19), 250; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 268.

³⁰ CD I (bilj. 2), 198-199; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 250.

³¹ CD I (bilj. 2), 199; VIKTOR NOVAK (bilj. 1).

³² CD I (bilj. 2), 203-205; VIKTOR NOVAK (bilj. 1).

³³ CD I (bilj. 2), 102; VIKTOR NOVAK (bilj. 1).

pretpostavljali i Ferdo Šišić³⁴ i V. Novak³⁵, dok sastavljači CD I.³⁶ ne dijele takav stav, smatrajući da bi tada ova isprava bila prevelika. Vremenu opatice Cike pripadaju i zapisane pojedinačne donacije, bilo kraljevske bilo gradskih prvaka, zadarskog biskupa ili priora te one splitskog metropolita Lovre, poglavara hrvatske crkve. Tu se uklapa zapis kojim prior Drago presuđuje imovinu Večenegi, kao i unesak o crkvenom saboru na kojemu se potvrđuju slobode koje je samostan dobio od zadarskih gradskih prvaka. Iz vremena opatice Večenegine unesci su razbacani po kartularu. Na f. 9r – 9v nalazi se već spomenuta Večenegina noticija iz 1105. godine o posjedu *Caprale* s imenima svjedoka. Sljedeća je na f. 24v o stjecanju zemlje Obrovca,³⁷ a na f. 25v sličan je zapis koji bilježi više stečevina.³⁸ Akvizicija je opatice Rosane na 34v i datira se u 1170. godinu, a upisana je karolino-goticom.³⁹ Zanimljive su isprave opatice Tolje. Na f. 2v zapis je s međama samostanskih posjeda,⁴⁰ a iza na 28r – 29v notar, svećenik Blaž, piše notarski instrument.⁴¹ Inače, Blaž je prema navodu iz isprave bio svjedok pri prethodnoj reambulaciji koju onda notarski uređuje i kao takav se upisuje u kartular, ali naknadno.

Fundacijska listina

Fundacijska listina⁴² zabilježena je u *Kartularu* na f. 12r – 12v. Viktor Novak u transkripciji u monografskoj obradi, gdje donosi kronološki sadržaj unesaka u kartular, opravdano joj pridružuje unesak s ff. 13r – 14r.⁴³ Novak također evidentira da između jednog i drugog dijela nedostaje jedna cjelina. Prvi dio ili fundacijska listina u užem smislu zapis je o osnivanju samostana. U njoj se iznosi kako je ugledna zadarska udovica Cika iz roda Madijevaca odlučila osnovati ženski benediktinski samostan u Zadru. U ovaj odvažan čin Cika ulazi sa svojom starijom kćeri Domnanom, dok mlađu Večenegu „podvrgava bračnom jarmu”. Kao razlog za svoju odluku i čin navodi dvosmislenim riječima: *qualiter istius caduce uite non perderem hereditatem et futuram non ammitterem perpetuitatem* – „da ne izgubim (upropastim) baštinu (nasljedstvo) ovog lomnog života i da se ne odrekнем budućeg trajanja”. Smisao riječi *hereditas* nejasan je. Može se postaviti pitanje misli li se na stvarno, materijalno nasljedstvo ili poruka ima neki drugi, duhovni karakter. Navedena rečenica ima ulogu *arengae* u dokumentu kojim se obično naglašava neki moralni razlog za pravni čin, a u ovom je slučaju to osnivanje samostana. V. Novak uočio je u fundacijskoj listini s pridruženim dijelom u kojemu je popis stečevina samo četiri diplomatske formule: dataciju, intitulaciju, naraciju i dispoziciju, ali nije ovu misao izdvojio kao neku formulu, nego ju je uključio u naraciju. No, kada uzmemo u obzir vrijeme sastavljanja isprave, onda ne treba u potpunosti tražiti isključivu formalnost u strukturi dokumenta jer se radi o začecima formula u diplomatskim spisima. Svoju misao i odluku o osnivanju samostana Cika dijeli s uglednim rođacima i pripadnicima gradske elite

³⁴ FERDO ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 518, bilj. 47.

³⁵ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 132-134.

³⁶ CD I (bilj. 2), 101, bilj. 1.

³⁷ CD II (bilj. 20), 18; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 258.

³⁸ CD II (bilj. 20), 19; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 258-259.

³⁹ CD II (bilj. 20), 128; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 260.

⁴⁰ CD II (bilj. 20), 242-243; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 264-265.

⁴¹ CD II (bilj. 20), 318; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 265-267.

⁴² CD I (bilj. 2), 101; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 241-242.

⁴³ CD I (bilj. 2), 103; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 242-243.

– biskupom Stjepanom, priorom Dragom te Petrom, opatom Svetog Krševana, tražeći njihovu suglasnost. Ono što joj je bilo potrebno za čin osnivanja i samu uspostavu samostana jest crkva i gradski prostor za samostanske zgrade. Za to je Cika od gradskih prvaka i sugrađana dobila crkvicu Sv. Marije Male da uz nju *monaste ...* (samostan) obnovi/osnuje. I tu završava ovaj ključni prvi dio sadržaja isprave koji uobičajeno nalazimo u fundacijskim listinama u to vrijeme osnovanih samostana. Viktor Novak temeljem kodikološke analize pretpostavlja da nedostaju najmanje dva, a možda i četiri folija, odnosno osam stranica teksta.⁴⁴ Na sljedećem se listu-stranici nalazi tekst koji je uobičajen uz fundacijske listine. Sastavljen je od noticija/zabilješki o raznolikim stečevinama samostana. Viktor Novak ovaj popis akvizicija smatra diplomatskom formulom dispozicije kao sastavnim dijelom fundacijske isprave. Na početku su popisane liturgijske knjige, svijeće, svjeće i jedna veća škrinjica, koje je u samostansku riznicu pridodala opatica Cika. Zatim se prelazi na popis stečenih nekretnina riječima: *Nunc uero eadem scribo quę in domibus siue terris uel constructionibus eodem tempore sunt acquisita.*⁴⁵ Ovaj je zapis vrlo zanimljiv jer pruža mogućnost rekonstrukcije praurbane slike grada oko antičkog foruma gdje još i danas stoji samostan Sv. Marije s crkvom. Iz njega se iščitava kako je Cika priskrbila prostor potreban za podizanje samostana i njegove aktivnosti. Vrlo je važno bilo doći do jedinstvene gradske lokacije gdje se može smjestiti samostan. Jezgra prostora darovana je crkvica Sv. Marije Male. Vrlo promišljeno Cika stječe zgrade, dvorišta i vrtove – bilo da ih kupuje, bilo da ih samostan dobiva u „dotu” koju donose nove redovnice. Bilo je tu kuća srušenih od temelja, ali s pripadajućim prostorom, plemeniti građanin darovao je svoj alodij i pridodao novac, Cika je kupila vrt ispred vrata crkve, redovnica Marihna donijela je četvrtinu srušene kuće na forumu (*post pinaculam templi*). Tri i pol stranice nabiranja raznih objekata zaključene su riječima: *Hec in domibus et curia ut prescripti adinuenta sunt monasterio sancte Marie.*

Návodi vlasnika dijelova zgrada „nose” u sebi rodbinske odnose koji omogućuju uspostavu genealogije pojedinih uglednih obitelji. Na temelju ovakvih zapisa Zrinka Nikolić Jakus rekonstruirala je odnose u obitelji „Sege”,⁴⁶ a prilično precizni navodi i opisi lokacija pojedinih akvizicija u nekretninama pružaju mogućnost rekonstrukcije prostora. Na znanstvenom skupu čija se izlaganja objavljuju u ovom zborniku radova Vesna Jakić-Cestarić upravo je ovu tekstualnu cjelinu iz Cikine fundacijske listine provjerila na licu mjesta.⁴⁷ Sam zapis naziva Cikinim „pismom”, jer je on zaista po strukturi – gledajući ga izdvojeno od fundacijske listine – vrlo specifičan.

Ovaj dio koji držimo dijelom fundacijske listine sadržajno je sličan takvim zapisima i u drugim sačuvanim kartularima, a zajedničko im je da su komponirani narativnim stilom. Uobičajeno je da se u njima nalaze po(t)pisani svjedoci koji potvrđuju pravni čin stjecanja nekog objekta. I to je ona bitna značajka koja fundacijske listine, iako sastavljene slobodnijim stilom, svrstava i u diplomatske dokumente. S obzirom na to da u kartularu samostana Sv. Marije nije sačuvana čitava fundacijska listina, nedostaje nam ovaj njezin segment s imenima svjedoka. No, oni su mogli biti zapisani i nakon više stečevina, pa možemo pretpostaviti da su „nevidljivi” jer su se nalazili na izgubljenom dijelu listine. Na ovaj se dokument sadržajno veže zapis na f. 10v koji se datira u 1070. – 1072./3. godinu.⁴⁸

⁴⁴ VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 134.

⁴⁵ CD I (bilj. 2), 103; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 242.

⁴⁶ ZRINKA NIKOLIĆ JAKUS (bilj. 3), 210.

⁴⁷ VESNA JAKIĆ-CESTARIĆ, Kompleks samostana sv. Marije u vrijeme opatice Cike, predavanje, *Znanstveni kolokvij 950. obljetnice samostana benediktinki sv. Marije u Zadru (1066.-2016.)*, Zadar, 2016.

⁴⁸ CD I (bilj. 2), 129; VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 247.

U njemu su navedene zemlje koje je kupila opatica Cika *cum suis sororibus* u Petrčanima. U ovom su unesku navedeni svjedoci, i to njih više od deset. Sastavljen je upravo kao i slični unesci u kartulare i sastavni su dio fundacijske listine.

Za dio koji nedostaje može se analogijom s drugim kartularima pretpostaviti da je trebao sadržavati informacije o gradnji samostana, na što jasno upućuje i nedovršena riječ *monaste(rium)*. Za analogiju nam je najprimjereniji *Supetarski kartular*,⁴⁹ čiji je cjeloviti tekst do nas došao u originalu. Zbog svoje izvorne tradicije snažan je oslonac za utvrđivanje forme najstarijih slojeva samostanskih zapisa. Već se na prvi pogled može zamijetiti da se datacija spisa nalazi na početku i da se sastoji obično samo od navođenja godine. Uspoređujući fundacijske listine odnosno njihovu strukturu, sadržaj i procese koje memoriraju, može se zaključiti da navedena datacija označava vrijeme donošenja odluke o osnivanju samostana. Slijede opisane sve radnje koje je nužno napraviti da samostan može funkcionirati te notacije koje su zabilježbe o samostanskim akvizicijama, a traju kroz određeno vrijeme.

U kartularu Sv. Marije prepoznajemo značajke tih drugih zapisa sastavljenih slično kao *Supetarski kartular*. Oslanjajući se na usporedbe i pismo kojim su upisane u kartular kao i razmještaj u njemu, možemo pretpostaviti da je u onom nepoznatom, pretpostavljenom, izgubljenom dijelu svetomarijanskog kartulara bila opisana situacija vezana za crkvu svete Marije Male uz koju počinje djelovati samostan. U fundacijskim se listinama općenito može zamijetiti da neka crkvena građevina koju priskrbi osnivač samostana znači ujedno i osnivanje samostana, ali ne nužno i završetak njegove izgradnje odnosno formiranja u cjelini. Ponekad je zemljište početak osnivanja samostana. Obično je tako u slučaju muških samostana izvan grada, dok djelovanje gradskih ženskih (ali i gradskih muških) samostana počinje stjecanjem crkvene građevine, vrlo često darovanjem neke obiteljske zadužbine. Kako iz prvog dijela fundacijske listine možemo vidjeti, gradski oci Ciki su poklonili crkvicu da ondje može uspostaviti samostan. Kada je crkva bila osposobljena – ako nije bila u primjerenom stanju – nju se opremalo svime potrebnim za obrede. Tako nam kažu i neke od fundacijskih listina drugih samostana. Naime, više je muških i ženskih samostana osnovano u dalmatinskim gradovima u vrijeme splitskog nadbiskupa Lovre i hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV. kao važan dio velikoga reformnog pokreta Zapadne crkve.⁵⁰ Neki su samostani svoje dokumente zapisali u kartulare, a od nekih su samostana sačuvane samo fundacijske listine. Poznata je tako listina o osnivanju samostana Sv. Petra u Rabu. Samostan je osnovao rapski biskup Drago, a kao inicijalni čin opatu Falkonu poklonjena je crkva Sv. Petra s opisanim granicama posjeda koji joj pripadaju. Biskup poklanja još i crkvu Sv. Ciprijana. U čin osnivanja rapskog samostana uključen je i prior Majo kao i sav narod.⁵¹ Isprava o osnutku ženskoga benediktinskog samostana Sv. Dujma/Nikole u Trogiru iz 1064. sačuvana u prijepisu kod Ivana Lučića slično je koncipirana;⁵² osniva se samostan u suglasju s biskupom i gradskim priorom, a crkva je okosnica i temelj na kojemu se počinje stvarati

⁴⁹ VIKTOR NOVAK – PETAR SKOK (bilj. 7). No, V. Novak ima dijametralno suprotno mišljenje i drži da se kartular samostana Svete Marije ne može uspoređivati ni sa starijim *Supetarskim kartularom* ni s mlađim *Rogovskim*. Glavni mu je argument način kako je sastavljen kartular zadarskih benediktinki pa naglašava „da svi ti njegovi dijelovi nisu u nj unošeni nekim redom i po nekom utvrđenom sistemu”. VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 126.

⁵⁰ O reformnim strujanjima vidi IGOR FISKOVIĆ, *Reljef kralja Petra Krešimira IV.*, Split, 2002., 137-188. Vidi i ZRINKA NIKOLIĆ JAKUS, Prve benediktinke u Dalmaciji, u: *Zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja. „Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei”* (priredili VANJA KOVAČIĆ – JOZO MILANOVIĆ), Trogir, 2014., 103-114.

⁵¹ CD I (bilj. 2), 85-87.

⁵² CD I (bilj. 2), 98-99.

samostan. Crkvu Sv. Dujma poklanja skupina trogirskih građana. Za gradnju samostana potreban je prostor i to se rješava istom donacijom. Opatica Eufemija s redovnicama dobiva zemlje i vinograde, ali i obalni prostor uz samostan. Isprava utvrđuje odnose samostana i grada odnosno donatora zemlje koji su poimence navedeni. Ova je fundacijska listina sačuvana tek u kasnijim prijepisima, ali nije sačuvan kartular. Nadomjestak za njega katastik je opatice Strije s kraja XII. st. u koji je zapisana imovina trogirskog samostana jer su, kako se navodi, sve isprave stradale u pustošenju osvojenoga grada (*olim captę ciuitatis desolatione*).⁵³

Isprava opatice Cike ima zapisan samo inicijalni akt. Nedostaju opisane okolnosti o izgradnji samostana, a sačuvane su noticije koje popisuju na koji je način Cika došla do gradskog prostora za podizanje samostana. Fundacijska listina s popisom akvizicija slijedi narativni stil. Već je Nada Klaić primijetila i iznijela ovu činjenicu, kao i Viktor Novak. Viktor Novak koji je dao veliki doprinos proučavanju zadarskoga kartulara, odnosno objavi i njegovoj ukupnoj analizi, i Nada Klaić koja je svojim razmišljanjima skrenula pozornost na neke činjenice uočavaju da fundacijska listina i nizanje zapisa o stečevinama nisu u potpunosti sastavljeni kao diplomatski dokument. Viktor Novak pretpostavlja postojanje prethodne noticije i njezin reducirani unesak u kartular,⁵⁴ a Nada Klaić naglašava: „Fundacionalna listina Ciche, koja je datirana 1066. godinom, nije diplomatski spomenik određenih formi, već Cichina priča o tome kako je došlo do osnivanja samostana. Zbog toga ona i nema prave dispozicije, nego je u stvari sve naracija (ako se već želi stručnim terminom označiti njen sadržaj).”⁵⁵

Ovakve značajke imaju i druge fundacijske listine samostana koje smo spominjali. One nisu sastavljene po diplomatskim pravilima, nego pričaju priču o osnutku svoje ustanove i memoriraju najvažnije stečevine u nekretninama, ali i drugim oblicima imovine kojima su ostvareni uvjeti za funkcioniranje. Imovina se kupovala, donosile su je redovnice/redovnici koji su ulazili u samostan, okrupnjivalo se zemljište ili građevine za izgradnju crkve i samostana, a samostani su brinuli o kleričkom pomlatku pa su prihvaćali i dječake koji su se školovali za svećenike.⁵⁶ Više ili manje sačuvani su ovakvi unesci u gotovo svim kartularima.

Kako smo prethodno iznijeli, V. Novak mislio je da unošenju noticija u kartular prethodi zapisana samostalna isprava. Imajući u vidu kartular splitskih benediktinki i *Supetarski kartular*, očigledno je da u to vrijeme nije postojao običaj sastavljanja noticija koje bi prethodile unosu u kartular. U *Supetarskom kartularu* zapis o osnivanju samostana sa stjecanjem imovine kroz vrijeme od dvadesetak godina cjelovit je i kontinuiran. Zadnji unesak prve glavne cjeline odnosno fundacijske listine dokumentira vrijeme poticaja za sastavljanje, pa onda i sam nastanak jezgrenog dijela *Supetarskoga kartulara*. U njemu nije navedena godina po kršćanskoj eri, ali jesu

⁵³ IVO BABIĆ, Montanej samostana sv. Dujma i sv. Nikole iz kraja XII. stoljeća, u: *Zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja. „Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei”* (priredili VANJA KOVAČIĆ – JOZO MILANOVIĆ), Trogir, 2014., 115-129; BRANKO JOZIĆ (priredio i preveo), Montanej samostana sv. Dujma i sv. Nikole, u: *Zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja. „Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei”* (priredili VANJA KOVAČIĆ – JOZO MILANOVIĆ), Trogir, 2014., 131-140.

⁵⁴ VIKTOR NOVAK – PETAR SKOK (bilj. 7), 127.

⁵⁵ NADA KLAJĆ (bilj. 12), 508.

⁵⁶ U *Supetarskom kartularu* tako je zabilježeno: *Emimus puerum adhuc paruuum, qui nuncupatur Slobba a suo genitore, quem studio litterarum erudiri fecimus quemque libertauimus et usque ad presbiterum honore sublimari fecimus ad eiusdem eccliesie opus*. CD I (bilj. 2), 177. Zadarski kartular također ima jedan sličan zapis: *... puerum unum nomine Pruosum monasterio beate Marie tradidit, tali modo et conditione ut illum literas discamus, et si peruenire poterit ad sacerdotium, peruenire fecimus* VIKTOR NOVAK (bilj. 1), 260.

poznate osobe kao što su splitski nadbiskup Krescencije, zadarski biskup Grgur, rapski Lupa, osorski Petar i drugi, te se datira oko 1106. godine.⁵⁷ To je vrijeme ulaska Arpadovića u dalmatinske gradove. Promjene vlasti ili neki ključni lokalni događaji koji su prijeli stečevinama, posjedima i ostalome nekoga samostana ili biskupije inicirali su njihovu zaštitu pisanim svjedočanstvom koje će kasnije, ovisno o razini pravne kulture, biti uzet ili odbačen kao sudski dokaz.⁵⁸ Noticije su bilježene uz sudjelovanje i navođenje svjedoka o ranije učinjenim radnjama u trenutku kada se htio memorirati čin osnivanja i stečena imovina. U kartularu splitskih benediktinki fundacijska listina datirana 1068. godinom⁵⁹ fizički je poslužila kao mjesto gdje su potkraj XI. st. i tijekom XII. st. upisivane noticije na neispisani prostor. To su margine, ali i stranica *verso*. Iako ovaj dokument ima uglavnom diplomatske značajke isprave, ipak u njegovu središnjem dijelu – korpusu ili tekstu – dominira slobodno pripovijedanje i odvojeno zapisivanje više pravnih čina koji su u ispravi odijeljeni kao asinkrone radnje i potvrđeni posebnim navođenjem skupina svjedoka za obje cjeline. Ukupno se na spomenutom listu pergamene, uključujući fundacijsku listinu, nalazi jedanaest odnosno dvanaest unesaka (ako fundacijsku ispravu držimo složenom od dvaju). U ime opatica, kao i u ime onih drugih uglednih i imućnijih Splitsana koji su obdarivali samostan, *paginulam recordationis, recordationem* i sl. pišu skriptori Teodor,⁶⁰ Dobre Docijev⁶¹ i Kirne, kao njihov *alter ego*.⁶² Iako ova dva kartulara imaju sličnosti, njihov nastanak nije isti. Onaj Sv. Marije u Zadru napisan je kasnije od pravnih radnji, a ovaj splitskih benediktinki je izvoran. Općenito, to je naš najstariji spis, a noticije na njemu koje s fundacijskom listinom tvore kartular odnosno *liber traditionum* zapisane su vjerojatno u trenutku nastanka pravnog čina.⁶³

Kartular Sv. Marije također ima skupinu dokumenata koji su slični ovima iz kartulara splitskih benediktinki. Prva dva dijela koja vezemo uz fundacijsku listinu slična su unescima u *Supetarski kartular* i iznose zaista u narativnom obliku povijest nastanka samostana. Iako se – kao i sve fundacijske isprave – nastoje držati diplomatske strukture, posebno subjektivne forme, te bi se moglo činiti da imaju dispozitivnu snagu, ipak nizanjem više različitih pravnih radnji koje su dio osnivanja samostana odskaču od usko diplomatskog karaktera javne isprave i zapravo jesu noticije, zapisi koji se približavaju literarnom memorijalnom spisu, onom što se u takvim „knjigama” drži poviješću osnivanja ustanova (*historia fundationis, narratio fundationis*).⁶⁴ Dakako, usuđujemo se u fundacijskoj listini s noticijama prepoznati rani literarni žanr koji se definira kao „djela opatica” (*gesta*

⁵⁷ CD II (bilj. 21), 16-18; VIKTOR NOVAK – PETAR SKOK (bilj. 7), 227-228.

⁵⁸ Usporedi: NELLA LONZA, Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63, br. 5-6, 2013., 1203-1232.

⁵⁹ CD I (bilj. 2), 109-112.

⁶⁰ JAKOV STIPIŠIĆ, Razvoj splitske notarske kancelarije, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 1, Zagreb, 1954., 115; MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, Splitski srednjovjekovni književni krug, *Mogućnosti*, LX, 7-9, 2013., 4.

⁶¹ MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, Neka pitanja o splitskom đakonu Dobri (kraj XI. – početak XII. stoljeća), *Spomenica Ljube Bobana*, (ur.) Mira Kolar-Dimitrijević, Zagreb, 1996., 61-71.

⁶² MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, Samostanski memorijalni zapisi (*libri traditionum*) srednjega vijeka i uloga svećenika-pisara (pranotara), u: 2. *Istarski povijesni biennale. Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama*, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, sv. 2, (ur.) Neven Budak, Poreč, 2007., 5-19.

⁶³ MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL (bilj. 62).

⁶⁴ MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, Zagreb, 2014., 131; PATRICK J. GEARY, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, New Jersey, 1996², 81-84; A. HECHT, Between Memoria, Historiography and Pragmatic Literacy: The Liber Delegationum of Reichersberg, u: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, (ur.) Karl Heidecker, Turnhout, 2000., 209.

abbatissarum).⁶⁵ Kod splitskih benediktinki to su djela opatica Katene, Mirače, Marije/Marihene i Grube koje zapisuju svoje stečevine za *recordatio* – sjećanje, spomen.⁶⁶ U zadarskom kartularu Sv. Marije zabilježena su na sličan način djela opatica Cike, Večenege, Rosane, Tolje, Stane.

Nakon provedene analize sadržaja i vanjskih značajki kartulara Sv. Marije mogu se iznijeti neka zapažanja koja donekle drukčije definiraju njegov nastanak. Pretpostavljam da je prije jezgrenoga, starijega beneventanskog dijela današnjega kartulara postojao jedan još stariji zapis koji je sadržavao fundacijsku listinu opatice Cike, s pripadajućim poznatim i onim izgubljenim dijelom koji je bio između njih, a sadržavao je noticije o stečenim posjedima, kućama, zemljama i slično. U ovaj dio uklapa se i popis stečevina opatice Cike datiran oko 1071. godine. Tomu bih dijelu priključila i ispravu opatice Večenege, koja opet nabraja stečevine koje su potvrđene nazočnošću svjedoka pravnom činu. To je unesak na f. 25v datiran 1107. godinom. Kako ovaj najstariji sloj kartulara sadrži dokumente odnosno zapisane pravne radnje opatica Cike i Večenege, moglo bi se pretpostaviti da su okolnosti ulaska kralja Kolomana u Zadar potaknule njihovo sastavljanje i zapisivanje. Kasnije se nastavilo istim načinom u XII. st., za Zadar burnom, te je sam kartular u današnjoj formi odraz tih situacija.

Smatram da je najstariji dio kartulara u današnjem obliku beneventanom prepisan kasnih šezdesetih godina XII. st. uz dodane samostalne isprave koje su postojale u samostanskom arhivu, a izdane su dotičnim opaticama. Nakon toga slijedio bi upis karolinom ili karolino-goticom, goticom, ali i kasnom beneventanom isprava koje su bile izdane samostanu tijekom vremena od opatice Cike pa sve do 1236. godine. Upisi su nastajali na praznim dijelovima folija kako smo prije naveli, ali ispred i iza folija dodavane su pergamene na koje su se nastavile upisivati noticije kakve nalazimo u listini/kartularu splitskih benediktinki. One se mogu ubrojiti u *gesta* – djela dotičnih opatica. To su poglavito unesci opatice Stane datirani u početak XIII. st. odnosno poslije 1210. godine, ali i isprava opatice Rosane, koju u njezino ime piše notar kao njezin *alter ego*, i ona opatice Tolje izdana 5. IV. 1190.

Goticom su kasnije naknadno upisivane isprave kao kopije koje su se odnosile na samostan. S obzirom na sadržaj upisanih isprava, prvi dio odnosno fundacijsku listinu koja je povijest osnivanja samostana s noticijama iz vremena opatica Cike i Večenege nazvali bismo onim što se u europskoj historiografiji naziva i *liber traditionum* – knjiga predaja kao preteča kartulara s cjelovitim unesenim ispravama.

Ono što je izneseno u ovom članku nije lako na prvi pogled uočiti u kartularu zbog njegove složene fizičke strukture. Analiza nam ipak dopušta da u ovako sačuvanu spisnu utvrdimo sličnosti s drugim takvim dokumentima. Ostaje otvoreno i zanimljivo pitanje nije li opatica Večenega zapisala onaj najstariji, jezgri dio kartulara, ili je to još prije nje učinila njezina majka, opatica Cika.

Napomena

Rad je izrađen u okviru projekta *Izvori, pomagala i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do kraja dugog 19. stoljeća* (IP-2014-09-6547, voditelj projekta: dr. sc. Damir Karbić) Hrvatske zaklade za znanost.

⁶⁵ MICHEL SOT, *Gesta episcoporum, gesta abbatum*, vol. 1, Turnhout, 1981.; GEORGES DECLERCQ, *Originals and Cartularies: The Organizations of Archival Memory (Ninth-Eleventh Centuries)*, u: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, (ur.) Karl Heidecker, Turnhout, 2000., 147-170.

⁶⁶ MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL (bilj. 62), 131-133.